

Кундеус О.М.,
кандидат економічних наук
Тернопільський національний економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В статті проведено комплексне політико-економічне дослідження природи, сутності й системи державного регулювання економіки, особливостей його еволюції й оптимізації механізму в умовах ринкової трансформації в Україні. Запропоновано практичні рекомендації щодо удосконалення базових і пріоритетних напрямків державної економічної політики.

Annotation. In the article the complex is conducted policy-economic research of nature, essence and system of the state adjusting of economy, features of his evolution and optimization of mechanism in the conditions of market transformation in Ukraine. Practical recommendations are offered in relation to the improvement of base and priorities directions of public economic policy.

Ключові слова: ринкові відносини, державне регулювання економіки, соціально-економічні процеси, економічні закони, державні регулятори, національні інтереси.

Постановка проблеми. Формування в Україні нового типу ринкових відносин обумовило необхідність системного теоретичного дослідження проблеми державного регулювання соціально-економічних процесів. Вивчаючи історію розвитку основних напрямків і шкіл сучасної економічної теорії, а також практику їх використання державами при обґрунтуванні соціально-економічної політики, ми прийшли до висновку, що в усі часи людства, починаючи з ранніх етапів суспільства, економічні ідеї та теорії розвивалися в межах методології державного регулювання економіки. Розуміння й сприйняття даного положення уявляється вельми важливим для визначення стратегії й тактики України у вирішенні сучасних соціально-економічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на досить тривалий період ринкових реформ, Україна ще не визначилася щодо загальновизнаної концепції нового господарського механізму, у якому б чітко було визначено місце і роль управління (в тому числі державного регулювання економіки). Діапазон поглядів щодо ролі держави в економічному житті суспільства вельми широкий – від заперечення до закликання використовувати більш жорсткі форми. Зокрема, поширена також точка зору, що навіть постановка питання про державне втручання в економічні процеси консервативна й неактуальна в умовах ринку, що вона суперечить практиці скасування багатьох елементів управлінських структур.

Вивчаючи погляди її відомих представників (Дж. Б'юкенена, Дж.М. Кейнса, В. Леонтьєва, Р. Манделла, Г. Мюрдаля, Я. Тінбергена, М. Фрідмена, Дж. Хікса і багатьох інших), а також наслідки практичного використання теорії різними державами, ми зможемо урахувати історичний досвід і на його підґрунті форсувати соціально-економічний розвиток України.

В нашому ставленні до протилежних позицій відносно будь-якого питання науки, у тому числі й з проблеми державного регулювання економіки, ми виходимо із того, що протилежності не мають бути непримиримо ворожими. Кожна точка зору має право на існування, хай вона здається непереконливою і навіть абсурдною на певному історичному етапі. Але ж вона все одно корисна, бо, з одного боку, висвітлює історичний досвід, а з іншого, дає поштовх для подальшого розвитку ідеї, її аргументації й пошуку альтернативних концепцій розв'язання проблеми. Відносно цього залишається актуальним зауваження Дж.М. Кейнса, згідно з яким ідеї економістів і політичних діячів (навіть коли вони помиляються), мають значно більший сенс, ніж прийнято вважати. Це доречно мати на увазі у сьогоденні, оскільки, відстоюючи власну точку зору, ми не вміємо слухати опонентів. Ще гірше, що при тому ігнорується історичний досвід, спадкоємність теорій. Так, популістське гасло про несумісність плану і ринку наш погляд, спричинило багато вад як теорії державного регулювання економіки, так і (що ще гірше) практиці управління економічними процесами в Україні.

Ідея об'єктивності державного регулювання економічних процесів знаходить підтримку з боку багатьох авторитетних українських учених. Вагомий внесок в розробку як загальнометодологічних, так і окремих аспектів теорії державного регулювання внесли Г. Волинський, О. Гальчинський, В. Гесць, М. Долишній, М. Козоріз, І. Луїнов, І. Михасюк, С. Мочерний, М. Чумаченко, А. Чухно та інші.

Постановка завдання. Активізація економічних функцій держави – загальна тенденція сучасного світового розвитку. Знехтування нею призводить до негативних соціально-економічних наслідків. Ось чому важливим є комплексне вивчення проблеми державного регулювання економіки – її історичних аспектів, форм, методів, важелів, меж у сучасному суспільстві, теоретичних моделей і практичних чинників, а також критеріїв доцільності й результативності. У загальнометодологічному плані глобальною передумовою усякого економічного явища є певна мета. Відносно предмета нашого аналізу це мета суспільства.

Водночас, розвиток теорії ми розглядаємо не як мету, а як підґрунтя для розв'язання важливого практичного завдання – забезпечення соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У господарському механізмі будь-якого суспільства поряд з ринковими регуляторами у будь-якій формі присутні й державні регулятори економіки. Механізми державного й ринкового регулювання являють собою діалектичну єдність, форми, моделі і методи якої змінюються у просторі і часі.

Хоча протягом усієї історії економіка перебувала у тісному симбіозі з державою, все ж таки довгий час ринок був ядром господарського механізму. Таке пояснюється не тим, що держава сторонилася економіки й відступала перед ринком, а тим, що були недостатньо пізнаними економічні закони, отже, вони не могли бути використаними у практиці державного регулювання. Саме тому так звану вільну конкуренцію слід розуміти як об'єктивно обумовлену недостатнім рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а відтак недостатнім ступенем пізнання економічних законів, перевагу ринкових зв'язків над державно регульованими. Більш правильно, коли йдеться не про дві форми регулювання економіки – ринкову і державну, а про державну, яка більшою чи меншою мірою ґрунтується на законах ринку.

Свої регулюючі функції держава може базувати на наукових принципах, а може нехтувати ними. Відтак – два варіанти соціально-економічного ефекту: динамічний розвиток і добробут народу чи занепад економіки з усіма наслідками, що випливають з цього. Ідеальною є система, у якій держава здійснює соціально-економічну політику на підставі наукового обґрунтування, базуючись на системі економічних законів.

З історичної точки зору загальною соціально-економічною передумовою державного впливу на економічне життя суспільства є сам процес становлення й розвитку державності. Оскільки соціально-економічні передумови державного регулювання визначені конкретно-історичними умовами країни, рівнем розвитку її продуктивних сил і виробничих відносин, необхідним є аналіз специфічних соціально-економічних передумов макроекономічного регулювання.

Ми вважаємо, що формування й реалізація цільової функції державного макроекономічного регулювання пов'язані із свідомим використанням господарчими суб'єктами системи економічних законів. Міра свідомого використання законів змінюється у зв'язку з об'єктивним процесом історичного розвитку суспільства, а також у залежності від глибини пізнання суб'єктами цих законів та від усвідомлення необхідності їх використання в практиці, тобто від усвідомлення діяти не всупереч, а згідно з їх вимогами.

Об'єктивний характер виробничих відносин, з одного боку, та свідомо діяльність господарюючих суб'єктів, з другого, практично завжди протистоять один одному. Проте їх протистояння відносне. Отже, свідомо діяльність з управління економікою неможливо виключати із змісту об'єктивного економічного процесу. Об'єктивний процес еволюції системи (ринкового суспільства) помилково розглядати як результат лише її історичного розвитку, а не як результат єдності розвитку і функціонування. Функціонування пов'язане із суб'єктивною діяльністю людини, і тільки вона (діяльність) призводить до історичної еволюції системи. Тож виникає можливість свавілля суб'єкту. Це деформує виробничі відносини й обумовлює занепад продуктивних сил, тобто гальмує прогресивний розвиток суспільства і держави. Тому, суворо кажучи, суб'єктивна діяльність людей має об'єктивний характер за умов, якщо вона ураховує реальність і науково визначена. Утворюючи роль свідомого фактора у тому, що суспільство набуває можливості пристосовувати структуру виробничих сил до свідомо визначеної мети, оцінювати альтернативи і вибирати оптимальні варіанти на підґрунті критеріїв, визначених історичною перспективою.

Реалізація будь-якої мети не забезпечується автоматично, а передбачає цілеспрямовану діяльність людей, які підпорядковують виробництво і його структуру здійсненню обраної мети.

Об'єктивна мета виробництва являє собою ядро механізму дії економічних законів, а мета економічної політики держави є ядром механізму свідомого використання цих законів.

Наявність системи цілей і інтересів економічних суб'єктів ставить питання щодо пріоритетів у цій системі. Логічним і правомірним є принцип руху від загального до окремого. Реалізуючи цей принцип, необхідно чітко уявляти зміст економічних інтересів на різних рівнях господарювання й знаходити механізми їх узгодження.

Виходячи із багатоваріантності реалізації основної мети суспільства, можлива багатоваріантність критерію її ефективності. Проте система цінностей у формі ціннісної орієнтації системи управління (державного макроекономічного регулювання) є головним генератором оцінок значущості реалізації тієї чи іншої мети, тобто є критеріальною. Аргументовано, що глобальною цільовою функцією суспільного виробництва і критерієм ефективності системи управління ним є якість життя. Специфікою критерію ефективності суспільного виробництва і механізму макроекономічного регулювання для даних умов країни є його відповідність даній цільовій функції, тобто ефективною можна вважати таку систему державного регулювання економіки, яка забезпечує скорішу реалізацію цільової функції. Стосовно України – це створення соціально орієнтованого ринкового господарства.

Аналіз інструментарію теорії державного регулювання економіки здійснено на підґрунті розмежування *філософії як науки*, що сформувала універсальні категорії-абстракції, які використовуються в усіх сферах пізнання, а також *філософії науки*, підґрунтям якої поряд з методологією є поняттєвий апарат (який містить як загальнофілософські, так і специфічні категорії й поняття), за допомогою якого тільки і можливо передати зміст конкретної науки. Отже, недозволібно абсолютно свавільно оперувати поняттями і категоріями. Кожна з них несе у собі певну змістовну точну інформацію щодо предмета і явища, які вивчаються.

Поняттєвий апарат будь-якої науки – це певна система, що відповідно потребує системного аналізу. Це означає, по-перше, наявність *структурно-функціональних зв'язків елементів системи*, і, по-друге, наявність *прямих і зворотних зв'язків між елементами системи*. Отже, категорії і поняття діалектично взаємозв'язані й «рухливі». Форма одного явища може виступати формою й змістом іншого. Цим пояснюються труднощі розмежування понять теорії державного регулювання економіки.

Будь-який тип економічної політики не може бути ефективним одвічно й в усіх країнах. Політика і економіка перебувають у діалектичному взаємозв'язку. Отже, вибираючи концепцію державної економічної політики загалом і державного регулювання економіки зокрема, необхідно спиратися на комплексний аналіз стану продуктивних сил, міждержавних відносин, традицій та інших особливостей країни. Все це й обумовлює актуальність існуючих концепцій державного регулювання економіки (інституціональних, кейнсіанських і неокласичних). На підґрунті аналізу змісту цих концепцій та їх еволюції зроблено висновок, що у так званому чистому вигляді жодна з них не реалізується. Кейнсіанська і неокласична концепції являють собою по суті лише різні методологічні варіанти вирішення тієї самої проблеми – проблеми державного регулювання економіки, відповідно рівню організації й розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, а також специфічним умовам і традиціям певної країни. При тому і кейнсіанська, і неокласична концепції передбачають відповідне «інституційне оформлення». Із цього випливає: в умовах постійного розвитку економічної науки, коли існує різноманіття конкуруючих теорій, необхідно зважено підходити до прийняття економічних рішень. Можливо навіть використовувати принципи й рекомендації, на перший погляд, протилежних концепцій. Але жодна концепція не зможе забезпечити позитивний ефект, якщо скопіювати й механічно втілити її у економіку країни без урахування специфіки її розвитку. Отже, приймаючи рішення щодо концепції державного регулювання економіки, необхідно, по-перше, вивчити сутність цієї концепції; по-друге, дослідити історичні умови її формування й реалізації; по-третє, проаналізувати можливості її використання в конкретних умовах країни.

По-перше, економічні функції держави об'єктивно визначені. Отже, несумнівною є об'єктивність державного регулювання економіки.

По-друге, економічні функції завжди пов'язані з дією економічних законів. Таким чином, регулювання здійснюється відповідно до вимог цих законів.

По-третє, реалізуючи свої функції, держава переслідує насамперед загальнонаціональний інтерес. При тому головною метою в усіх випадках є збереження державності, що без узгодження і економічних інтересів господарських суб'єктів неможливо. Отже, безсумнівним є державний вплив на всі рівні відтворення.

По-четверте, для реалізації своїх функцій держава використовує цілісну систему важелів, інструментів, форм, методів, чинників впливу на певний об'єкт регулювання.

По-п'яте, інтегральна функція держави означає, що державне регулювання економіки – це система виробничих відносин на всіх рівнях суспільного відтворення.

Визнання макроекономічного регулювання як інтегральної функції держави надає змогу зрозуміти різноманіття моделей державного регулювання економіки. На підставі аналізу існуючих

моделей упорядковано систему критеріїв, згідно з якими розмежовуються моделі макроекономічного регулювання. Теоретичне вивчення моделей державного регулювання економіки – це питання пошуку ефективної моделі, яка б забезпечила стабілізацію й економічне зростання в умовах соціально-економічних трансформацій в Україні. Отже, господарчий механізм загалом і державне регулювання, зокрема, слід розглядати як гнучкий динамічний механізм, а також, що за останні роки виявилася тенденція до зближення різноманітних моделей макроекономічного регулювання.

Таким чином, необхідною є розробка і реалізація цілеспрямованої широкомасштабної державної програми стабілізації економіки, усунення негативних наслідків стихійного формування ринку, створення інституційного середовища, що потребує активізації державного впливу на економіку. А це в свою чергу обумовлює необхідність пізнання сутності і соціально-економічного змісту трансформацій, що відбуваються у сучасній Україні.

Базуючись на методології дослідження внутрісистемних і міжсистемних трансформацій, зроблено висновок: змінюються не лише форми управління, але принципово змінюється економічний базис суспільства, а це означає, що трансформується одна економічна система в іншу. Трансформується державно-монополістичний соціалізм. Спрямованим вектором трансформацій є соціально орієнтована ринкова економіка.

Вихідним відношенням трансформаційної економіки є відношення реального усупільнення чинників і результатів виробництва, а основним відношенням – роздержавлення власності і формування соціально орієнтованого ринкового суспільства, що обумовлює перетворення дійсних виробників із номінальних (в умовах державної власності) на реальних власників засобів виробництва і результатів праці. Такий висновок є принциповим для обґрунтування та розбудови моделі державного регулювання трансформаційної економіки України.

Базуючись на методології виділення багаторівневої системи виробничих відносин, на аналізі стратегічних орієнтирів, функцій держави у трансформаційний період, урахувавши перспективу формування соціально орієнтованого ринкового суспільства в Україні, зроблено висновок: головною умовою «робочого стану» національної моделі макроекономічного регулювання в трансформаційний період є активна державна політика приватизації, розвитку малого підприємництва, забезпечення соціального захисту населення. Ці напрямки політики визначаються як базові відносини першого рівня.

Оскільки власність є економічним підґрунтям суспільства, вона виступає системоутворюючим елементом механізму макроекономічного регулювання. Отже, реформування відносин власності визначається ключовим напрямком державної економічної політики. Трансформація відносин і структури власності обумовлює структурні зрушення в економіці, активізацію надходжень до державного бюджету, поживає інвестиційні можливості господарюючих суб'єктів і держави загалом, забезпечує зростання матеріального добробуту громадян, соціальну стабільність у суспільстві.

Базовим об'єктом державного регулювання повинен бути малий бізнес. У розвинутому суспільстві він являє собою чинник розвитку конкурентного середовища, що порівняно з приватизацією має навіть більш суттєве значення для формування ринкової економіки. Малий бізнес дає змогу вирішувати соціальні питання. А оскільки він є основним постачальником всіх економічних ресурсів, виступаючи водночас основною витрачаючою групою у національному господарстві, то й створює матеріальну базу розширеного відтворення.

У сучасній Україні частка малого бізнесу у ВВП складає лише 8% (для порівняння: в США – 50-52%, у Франції – 50%, у країнах Європейського Співтовариства – 63-67%). Тому стосовно України пропонується розглядати державну підтримку розвитку малого бізнесу як один з довгострокових напрямків економічної політики держави. Запропоновано авторську модель комплексної державної підтримки малого бізнесу, що передбачає широке використання прямих і непрямих методів впливу на розвиток малого підприємництва, зміцнення законодавчої бази його функціонування, фінансове забезпечення розвитку, використання пільгових умов, зниження рівня податків тощо.

Перспективним напрямком державної політики в сфері малого підприємництва є подальше формування промислово-фінансових груп, які б створювали матеріальне підґрунтя функціонування малих підприємств. Головним критерієм ефективності державного впливу на ці процеси вважаємо не лише рівень доходу, але й їх стійкість. У сучасному стані від 30 до 50% малих підприємств самоліквідуються, навіть не почавши діяльність.

Оскільки стратегічною метою України є розбудова соціально орієнтованого ринкового суспільства, базовим напрямком державної політики вважаємо соціальний захист населення у ринковій економіці, особливо у трансформаційному стані. Для реалізації державної функції соціального захисту громадян аргументовано сполучання двох механізмів, а саме: механізму, що забезпечує високий рівень винагородження за працю, а також механізму накопичення у

державному бюджеті коштів з їх наступним розподілом на користь членів суспільства згідно з правилами, законами і принципами, які закріплені конституційно.

Для підвищення соціальної значущості праці регулююча роль держави повинна бути спрямована на підтримку умов зайнятості, гарантування вчасної виплати заробітної платні, а також на забезпечення її рівня, достатнього для повноцінного розширеного відтворення людини та її здібностей до творчої праці й життєдіяльності.

Таким чином, викладене розуміння базових елементів механізму державного регулювання економіки відповідає концепції національної економіки в умовах трансформації й економічної глобалізації, яка визначає як пріоритети розвиток людини на багатосторонній інтегрованій основі, її соціальний захист, розвиток малого й середнього бізнесу, активну роль уряду в соціально-економічних перетвореннях.

Обґрунтовано необхідність жорсткої соціальної орієнтації грошово-кредитної політики, умовою чого є зміцнення стійкості національної валюти, розширення довіри громадян і економічних суб'єктів відповідним інститутам, підвищення рівня відповідальності держави за зобов'язаннями комерційних банків від свавілля Центрального банку тощо. Обов'язково необхідно зниження банківського відсотка, а також подолання практики безпідставного підвищення доходності державних цінних паперів порівняно з нормою рентабельності промислових підприємств. Соціальна орієнтація грошово-кредитної політики повинна виявлятися і в зниженні диспропорцій доходів основних груп населення, в забезпеченні реального прожиткового мінімуму громадянам країни. Аргументовано також необхідність відмовитися від нормативного підходу до визначення обсягу бюджетного дефіциту й грошової маси, оскільки ці показники є результуючими індикаторами стану економіки, а не завданими величинами, згідно з якими слід підстроювати інші економічні показники.

В механізмі реалізації державної структурно-інвестиційної політики обґрунтовано необхідність принципів гнучкого й щадячого оподаткування, об'єктивної оцінки інвестиційних проектів, їх наукової експертизи, а також контролю з боку державних органів, незалежних експертів і авторитетних громадських організацій.

Висновки з даного дослідження. З вищенаведеного можна виділити наступні рекомендації щодо удосконалення державної соціально-економічної політики:

- *в сфері реформування відносин власності:* розвиток корпоративної форми організації підприємств і корпоративного управління в межах прав держави як акціонера, що підпорядковує капітал служінню суспільних потреб; збереження й певний якісний розвиток державної власності, підвищення ролі держави в управлінні природними монополіями; впровадження системи акцентованої приватизації; формування системи і активізація державної підтримки малого бізнесу як довгострокового напрямку державної економічної політики; перспективним напрямком розвитку малого підприємництва вважається розвиток фінансово-промислових груп, що утворюють матеріальне підґрунтя функціонування малого бізнесу;

- *в сфері соціального захисту громадян:* розвиток мотиваційного механізму праці і власності; підвищення оплати й соціальної значущості праці; подолання диспропорцій в оплаті праці, становлення механізму соціального партнерства; сполучання забезпечення високого рівня оплати праці й накопичення бюджетних коштів для підтримки умов зайнятості та безпосереднього соціального захисту непрацюючих верств населення;

- *в бюджетно-податковій сфері:* суттєве зниження рівня податкових ставок; удосконалення механізмів сплати податків; використання доцільної системи пільгового оподаткування як стимулятора підприємницької діяльності; впровадження системи багаторівневого податкового планування, що дасть змогу державі керувати процесом оподаткування і надходженням коштів до бюджету;

- *в сфері грошово-кредитної політики:* впровадження її чіткої соціальної орієнтації, поширення довіри народу та інших економічних суб'єктів до грошово-фінансових структур; забезпечення стійкості державної валюти; державні гарантії повернення позик, розробка норм захисту комерційних банків від свавілля Національного банку; підвищення відповідальності держави щодо зобов'язань комерційних банків; подолання політики неплатежів населенню; відмова від нормативного підходу до визначення обсягів бюджетного дефіциту; державне регулювання банківського відсотка у бік його зниження порівняно з нормою рентабельності у виробництві; відмова від безпідставного завищення доходності державних цінних паперів; припустимість використання монетарних важелів на підставі помірної інфляції за умов зростання ВВП; удосконалення платіжно-розрахункових механізмів, подолання практики безпідставного банкрутства підприємств;

- *в сфері структурно-інвестиційної політики:* створення умов для підвищення інвестиційної здатності вітчизняних виробників головним чином шляхом зменшення податкового тиску; розробка системи критеріїв і механізму об'єктивної оцінки інвестиційних проектів; використання системи

пільгового оподаткування; формування конкурентного інвестиційного середовища; регулювання процентних ставок за банківськими кредитами; захист інтересів вітчизняних та зарубіжних інвесторів, насамперед їх прав власності.

Використана література

1. Масич Л.А. Управление финансами в системе государственного регулирования экономики. // Финансы, учет, банки. Сборник научных трудов. Под общ. ред. д.э.н., проф. П.В. Егорова. – Донецк: «КИТИС», ДонГУ, 1998.
2. Литвин В.В. Бюджетный дефицит и государственный долг в экономике Украины: причины, последствия, способы управления – Вісник Донецького університету. Серія В «Економіка і право». – Донецьк, 1999. – №2.
3. Литвин В.В. Механізм політики стабілізації й економічного зростання в Україні. // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 1999. №3(27).
4. Мазурина И.А., Шкурупий Л.А. Социальные аспекты макроэкономического регулирования в Украине. – Вісник Донецького університету. Серія В «Економіка і право». – Донецьк, 1999. – №3.
5. Дмитриченко Л.И., Егорова Т.М. Налоги в системе государственного регулирования экономики: проблемы Украины и зарубежный опыт // Финансы, учет, банки. Сборник научных трудов. Общ. ред. д.э.н., проф. П.В. Егоров. – Донецк: «КИТИС», ДонГУ, 1999.
6. Шкурупий Л.А. Концепции государственного регулирования экономики: возможности использования в современной Украине. – Вісник Донецького університету. Серія В «Економіка і право». – Донецьк, 2000.
7. Дмитриченко Л.И., Сидорова И.Г. Государственное регулирование экономики Украины: проблемы налогообложения и бюджетного дефицита // Финансы, учет, банки. Сборник научных трудов. Под общ. ред. д.э.н., проф. П.В. Егорова. – Донецк: «КИТИС», ДонГУ, 2000.
8. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование инвестиционных процессов в экономике Украины // Финансы, учет, банки. Сборник научных трудов. Под общ. ред. д.э.н., проф. П.В. Егорова. – Донецк: ДонНУ, УкрНТЭК, 2000.
9. Економічний словник-довідник / За ред. д.е.н., проф. Мочерного С.В. – Київ: FEMINA, 1995.